

KÖNYVSZEMLE

TÓTH Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)* (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016), 236 old.

„Kendtek még a magyar koronát is ki-gúnyolták. Ez nem reformáció tárgya, urak! Azokhoz a szentekhez, akik a magyar koronára vannak festve, semmi köze sem Luthernek, sem Calvin-nak, azok a nemzet szent képei, s azok ellenében nincs iconomachia (szent-képharc), és ha ördögök volnának is arra festve, vagy gúnyképek, még akkor is a mi tiszteletünk tárgyai lennének. Csak alig múlt néhány tizede, hogy a nemzet ezt az ereklyéjét visszakapta; milyen nagy triumfális processio volt az, mikor azt visszahozták az országba! Hogy fogadták zászlókkal, bandériumokkal, hogy hintettek az útjára a haza szűz hajadonai virágokat, hogy járt fel tiszteletére Buda várába a nemzet ifja, véne; mert tudta mindenki jól, hogy ez az a varázsgyűrű, mely bennünket együvé tart. És most egy csoport gyermek előáll könnyelmű szóval, s feszegetni kezdi, mennyit érhet latszámra, darabonként azon megbecsülhetetlen kincs; elmondja, hogy egy ilyen felfordított aranybográcsot egy bécsi ötvös bizony ezer tallérért is csinálna, sőt különbet; és hogy párosítsa a szentségtörést a tudatlansággal, még azt is kétségbe hozza, hogy e ko-

rona Szent István fejét érte volna, mivel később élt emberek nevei vannak rajta: arcul ütve a históriát, mely világosan tanítja, hogy a korona két darab-ból áll, és a külső ágas karikáját küldte a görög despota.” – mondja nagy-tiszteletű Járai Ézsaiás professzor Jókai Mór *És mégis mozog a föld* c. regényé-nek lapjain. Járai alakját az író a debreceni hagyomány szerint a Debreceni Református Kollégium 19. század eleji professzoráról, Budai Ézsaiásról min-tázta, aki szintén szerepel Tóth Gergely monográfiájában. A szentkultuszt, az ereklyék tiszteletét a reformáció kez-dettől fogva elutasította. Így joggal te-hető fel a kérdés: mit jelentett első királyunk és a Szent Korona a protes-tánsok számára? Hogyan alakult ki a teljes elutasítás után a 18. század végé-re az a méltányoló álláspont, amiről a Jókai-szöveg is tudósít? Ezekre a kér-désekre ad választ a könyv, mely rész-letesen a 18. századig, kitekintésjelleg-gel azonban a legfrissebb kutatásokig vezet el az olvasót, szembesítve a kora új-kori történetírók kérdéseit és vála-szait a mai kutatás eredményeivel.

Tóth Gergely, az MTA Lendület Szent Korona Kutatócsoportjának tag-

ja tehát a hazai történetírás történetét tárgyalja a régi magyar irodalmárok Klaniczay-díját méltán megérdemelt könyvében. Az ilyen historiográfiai munkák célkitűzése mindig kettős: egyrészt azt vizsgálja, hogy hogyan, milyen források felhasználásával, milyen forráskritikai módszerek alkalmazásával alakult ki a múltról szóló ismeretanyag, végsősoron a kora újkori historikusok mely megállapításai tekinthetők helyesnek s melyek tévesnek a történettudomány mai állása szerint. Másrészt viszont azt is föltárja, hogy a megvizsgált közel három évszázad alatt a különböző múltértelmezések mögött milyen normák, eszmék, konfessionális elfogultságok vagy társadalmi érdekek álltak, amelyek meghatározták az interpretációk lehetőségét.

Szent István és az államalapítás történetének historiográfiai áttekintésére történt már kísérlet, s elsősorban Szabados György ért el eredményeket a kérdés katolikus és protestáns nézeteinek ütköztetésével (SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*, [Budapest: Balassi Kiadó, 2006]). Kees Teszelszky pedig azt vizsgálta, hogy milyen szerepet játszott a korona Bocskai István fejedelem és II. Mátyás király idején, illetve a koronaőr Révay Péter Szent Koronáról írt *Commentarius* című „koronaéletrajzát” is elemezte (Kees TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok, és nemzeti identitás* [Pannon-

halma: Bencés Kiadó, 2009]). Mindezek fényében Tóth Gergely munkája azért hiánypótló, mert elsőként mutatja be a koronáról vallott protestáns nézetek változását: „hogyan építkeztek egymásra, miként alakultak, keveredtek, módosultak vagy fejlődtek” (10. o.) állásfoglalásaik a 16. századtól, az első reformátorok feltűnésétől a tudományos történetírás kifejlődéséig.

Az I. fejezet témája Szent István és a Szent Korona katolikus kultusza, ami Mária mint *Patrona Hungariæ* (Magyarok Nagyasszonya) tiszteletével kapcsolódott össze. István középkori legendáiban is hangsúlyosan fordul elő, hogy halála előtt felajánlotta országát Szűz Máriának. Ez a kép azonban Pázmány Péter esztergomi érsek jóvoltából tovább gazdagodott; ő ugyanis Szent István egyházszervező tevékenységére hivatkozott, amikor a Habsburg uralkodóknak a pápasággal szemben vindikálta az apostoli címet és a püspökök kinevezésének főkegyúri jogát. A katolikus felfogás ezzel párhuzamosan kisajátította István tiszteletét: „A történelmi István alakjából a katolikus szent alakját hangsúlyozták, ráadásul [...] egy barokk katolikus szentet faragtak belőle.” Ez a műltszemlélet „csak a katolikus hívek számára volt befogadható és elfogadható: így az említett katolikus nemzeti öntudatból mintegy kizárta a nem katolikus országlakókat” (31. o.).

Az ezekre a nézetekre adott evangélikus válaszokat elemzi a II. fejezet,

amit a szerző Révay Péter két munkájának bemutatásával kezd: a rövidebb *Commentarius* (1613) mellett a *Monarchia* című országtörténetnek (1619–22) a vonatkozó részeit elemezve. Révay egyik érdeme, hogy koronőrként lehetősége volt megvizsgálni a Szent Koronát, és mivel 1790-ig erre másnak nem volt alkalma, nézetei kb. 130 esztendőig határozták meg a koronával kapcsolatos vélekedéseket. Ő vette észre, hogy alsó részén görög feliratok vannak, ezek közül kibetűzte a „Konstantinos” nevet, bár VII. Dukász Mihály bizánci császár és I. Géza magyar király zománcképét nem tudta azonosítani; ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a koronát nem készíthette a római pápa – ahogy azt a Hartvik-legenda állítja –, és a koronát Nagy Konstantin császárhoz (306–337) kötötte, így végső soron tőle – bár római közvetítésen keresztül – kerülhetett a korona István fejére. A korábbi katolikus elképzelések hiteltelenítésével megnyitotta a korona eredetével kapcsolatos tudományos vitát és inspirálólágot hatott a későbbi kutatásokra.

A Révayhoz hasonlóan Strassburgban iskolázott Schödel Márton, a pozsonyi polgármester fia akadémiai disszertációja, országismertetése tematizálta elsőként protestáns szempontból az államalapítás problémakörét. Szerencsés kézzel ötvözte a hazai történetírói hagyományt a modern politikaelmélettel (Jean Bodin, Justus Lipsius, Tommaso Campanella). Bár

joggal emeli ki Tóth Gergely, hogy Schödel tekinthető az egyik első hungarus tudatú értelmiséginek a 17. században, életrajza mégis feltáratlan, és az adattárak rá vonatkozóan csupán azt tartalmazzák, hogy *Disquisitioniájának* első kiadása 1629-ben, második kiadása 1630-ban jelent meg Strassburgban. Pályafutását itt azzal az adattal tudjuk kiegészíteni, hogy 1650–51-ben Pozsony város tizedmegtagadási ügyében indított perben Lippay György esztergomi érsek Schödelt is megidézttette, tehát ekkor még életben volt (GÁLFFY Zsuzsanna, HEGEDŰS András, TÓTH Krisztina, *Archivum sæculare*, I, *Acta radicalia et protocollaria* [Esztergom, 2001]. Útmutató a Primási Levéltárhoz, III, 70, 401–412. tétel).

A Selmecbányán született, de írói lexikonján német földön dolgozó Czvittinger Dávid az, akinél elsőként mutatható ki Révay *Monarchiájának* ismerete, de Schödel nézeteit is átvette. Lexikonjában az alfabetikus rendből kiemelve Szent István életrajza az első „írói portré”, amivel neki a magyar művelődésben betöltött szerepét emelte ki. Bél Mátyás a *Notitia* 1735. évi első kötetében ad terjedelmes leírást a Szent Koronáról, amelyben jelentős részben szintén Révay gondolatait viszi tovább. Kényszerűségből élt a *dis-simulatio* (megtévesztés) gesztusával, mert látszólag elfogadta a katolikus érveket, valójában azonban cáfolta a korona római eredetét.

A III. fejezetben a református értelmezéseket tekinti át a szerző. Benczédi Székely István *Világkrónikájában* szűkszavúan – és anakronisztikusan – arról ír, hogy „csókoló barátok regnálnak vala”, de „kollégiumot egyet sem alapított” István. Református részről inkább ellenszenv és idegenkedés figyelhető meg Szent Istvánnal szemben. Meglepő viszont, hogy a magyar középkori hagyományok tisztelete olvasható ki Szenci Molnár Albert *Dictionariumának* (1604) előszavából: István a keresztény hit védője és terjesztője volt, aki templomokat és kollégiumokat épített. Mivel azonban művét a katolikus II. Rudolf császárnak és magyar királynak ajánlotta, vele kapcsolatban a *simulatio* (tettetés) is fölvethető. 1610-es magyar *Grammaticájában* már Benczédi Székely nyomán kárhoztatja István tiszteletét. Szenci Molnár esetében ugyanezt a kettősséget mutatta ki Imre Mihály Árpád-házi Szent Erzsébettel kapcsolatban is, amikor – ugyanennek a *Grammaticának* a Hesseni Móric tartománygrófhhoz intézett ajánlásában – hódolattal emlékezik meg „Boldog Erzsébetről”, a hesseni ház ősanjáról, akinek díszes síremlékét is meglátogatta, 1624-ben azonban a Kálvin *Institútiójának* fordításában ismét a konfesszi-onalizáció polemikus modelljében helyezi el Szent Erzsébet alakját, amikor úgy látta, hogy a „sok babonáságnak mintegy sűrű köde és fellege” rontotta meg az igaz egyházat (IMRE

Mihály, „A hesseni protestáns Szent Erzsébet-recepció jellemzői, határai Szenci Molnár Albert műveiben”, in *Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás [Sárospatak: Hernád Kiadó, 2012], 275–277.).

A Szent István alakját elutasító magatartásban Kocsi Csörgő János, a gályarab Bálint öccse jelentett fordulatot, aki – az eddigiekkel szemben – a protestánsok előfutárát, az igaz hit tanúját látta Istvánban (1704). Hasonló képet alakított ki Debreceni Ember Pál egyháztörténete is. Ahogyan Tóth Gergely megfogalmazta: „a katolikus Szent István-kultusz sikeressége, elterjedtsége miatt a protestáns oldal egyre kevésbé teheti meg, hogy a korai századokat kitörli a saját emlékezetéből” (86. o.).

A szerző önálló fejezetet szán az iglói születésű, de német földön működő Schwarz Gottfriednak, akinek célja „az egész katolikus államalapítás-narratíva és Szent István-kultusz kritikája, másrészt pedig egy alternatív, »protestáns« államalapítás-történet kialakítása volt” (104. o.). Már tudós elődei is észrevették – és a római befolyást elensúlyozandó – fölerősítették a bizánci (görög) hatásokat, Schwarz azonban az általa kiaknázott új bizánci forrásoknak (Bíborbanszületett Konstantinos császár, Ioannés Skylitzés) köszönhetően teljesen új irányba vitte a kutatást. Sajátos módszere ugyanis az volt,

hogy „a magyarság keresztény hitre térítésének hagyományos szereplőit lecsereéli, másokkal helyettesíti”. A hittérítő fejedelem István helyett Géza vagy Gyula, az ezt ösztönző feleség, Gizella helyett Sarolt, az „első apostol” pedig Adalbert helyett Hierotheos térítőpüspök lett (115. o.). Ugyanakkor azt a székely rovásírást, amit Bél Mátyás még az ősi hun–szkíta írás maradványának tartott, Schwarz már az eltorzult cirill betűkből származtatja, ami arra utal, hogy ő már messze került attól a hungarus gondolkodástól, ami Bél elméletének az alapját adta – ahogyan Tóth Gergely erre felhívja a figyelmet (135. o.).

Az V. fejezet Bod Péter és az unitárius Uzoni Fosztó István egyháztörténetét elemzi. Bod főként a korábbi elemeket szintetizálja, bár nagy terjedelemben mutatja be a témát. Ahogyan az előzőekben láthattuk, a tárgyalt szerzők valamennyien saját koruk kulturális–konfesszionális horizontjából értelmezték Szent István tevékenységét. Nem volt ez másként az unitáriusok esetében sem: Uzoni Fosztónál a múlt átformálása annyira radikálisan sikerült, hogy szinte a római császárok keresztényüldözése jelenik meg István alakjában („sokakat kiéheztetett vadállatok elé dobott, s így szétmancangoltatott”) – és az államalapítás kora „a Habsburg-kormányzat gyászos előképévé alakul” (147. o.).

1790 után új korszak kezdődött a Szent Koronáról való gondolkodásban.

Lehetőség nyílt a korona tudományos vizsgálatára: I. Ferenc koronázásakor Kazinczy Ferenc tett megfigyeléseket, később pedig Sándor Lipót főherceg, nádor adott engedélyt egy kutatócsoportnak vizsgálatok elvégzésére. Emellett azonban a konfesszionális nézőpontok kezdtek halványulni, és a diskurzusban a felvilágosodás eszméi is szerepet kaptak. Harmadrészt pedig a jozefinus időket követően fölerősödtek a rendi nemzeti narratíva elemei: Decsy Sámuel szerint Istvánt a „magyar fő rendek” választották királlyá, de „Álmos *constitutiójára*” is hivatkozik. A 19. század elején a protestáns nézetek beépültek például Budai Ézsaiás többször kiadott tankönyveibe is.

Tóth Gergely lendületes előadásának egyik figyelemre méltó gesztusa, hogy fejezetről fejezetre összefoglalja, megismétli vizsgált historikusai nézeteit, és mindig azokat a mozzanatokot emeli ki a több szálon futó narratívákból, amelyek éppen szükségesek az újonnan tárgyalt történetíró megértéséhez. Ezzel kiválóan fel tudja hívni az olvasó figyelmét a történeti elbeszélések állandó és az elődöktől átvett elemeire, de ugyanígy a váltásokat is hangsúlyosan tudja felmutatni. Többször említi, hogy egy-egy történeti vizsgálódásnak az volt a kiváltó oka, hogy érzékelték szülőföldjük kulturális elmaradottsága miatt a külföldről érkező bírálatokat, és azokat igyekeztek megcáfolni (Schödel, Czvittinger). A hazai kritikátörténet a magyar iroda-

lomtörténet megszületését éppen ehhez az apologetikus hagyományhoz köti, a közelmúltban pedig az erdélyi történetkutatás kapcsán bizonyították, hogy Aranka György a göttingeni tudós, Schlözer bírálatára reagálva fogott bele Erdély-történetébe (BIRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája* [Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011]).

Tóth Gergely a hazai tudományos („*eruditus*”) történetírás megszületését mutatja be, meggyőzően dokumentálja szerzőinek finom forráskritikai megfigyeléseit, néha pedig tévedéseiket vagy szándékos elhallgatásait, s így részletesen bizonyítja a középkori hagyományok újraolvasását, amivel voltaképpen az emlékezhelyekért vívott küzdelem értelmezői stratégiáira hívja föl a figyelmet. **Restás Attila**

Sub specie æternitatis. Járosi Andor folyóiratokban megjelent összegyűjtött írásai, szerk. BENKŐ Tímea (Kolozsvár: Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyház, 2019), (Bibliotheca Augustana Transsylvanica 5.), 448 old.

Járosi Andor nevével először a kolozsvári lutheránus templomban találkoztam. A szószék mellett, a keleti falon kis, szürke emléktáblán olvasható a szűkszavú felirat: „Pro memoria / JÁROSI ANDOR / esperes lelkész / theol[ogiai] m[agán] tanár / † 1944. december 26.” Rövidesen megtudtam róla, hogy „elvitték az oroszok, fogságban halt meg”. Erről azonban az 1960-as években nem nagyon beszéltek, pedig minden kolozsvári magyar családban számon tartottak néhány rokont, akik megjárták a fogolytáborokat, vagy ott is pusztultak el. Nekem is két nagybátyám került onnan haza, nagymamám orvos testvére ott lelte halálát, s utóbb apósomról is kiderült, hogy négy évet „üdült” a Szovjetunióban. De hát a testvéri nagy ország fogolytáborairól nem volt szabad tudni.

1980-ban Balogh Edgár, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* főszerkesztője felkért, hogy írjak szócikket Járosi Andorról. Azt is hozzáfűzte, hogy lehetőleg ne a lelkészről, hanem az irodalomhoz fűződő kapcsolatáról legyen szó. Mert már a lexikon I. köteténél kiderült, hogy az egyházi embereket meg az országból eltávozottakat kihúzzák a cenzúrázás folyamán. Ekkor ismerhettem meg Járosit, egyéniségét, irodalmi munkásságát. Még elég sokan éltek a városban, akik személyesen ismerték őt, leánya is élt Szovátán. Rövidesen kézhez kaptam a *Lelkipásztor* című magyarországi lutheránus folyóirat 1949. decemberi Járosi-emlékszámát, amelyben a barátok és a tanítványok vallanak rendkívül szuggesztív egyéniségéről, papi és sajtóbeli munkásságáról. Magam heteken át